

دانشکده علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

ایران شناسی

نقش یهودیان در اقتصاد عصر قاجار (از ابتدا تا مشروطه)

استاد راهنما: دکتر محمدرضا رحمتی

استاد مشاور: دکتر علی اکبر تشکری بافقی

پژوهش و نگارش: غلامرضا خواجه

بهمن ماه ۱۳۹۱

در من مرد عشایری بود
در من ایلی
که به کوچ عادت داشت
در تو استبدادی
که به اسکانم واداشت. «یزد ۱۳۹۰»

تقدیم به زهره که هوای حواس پرتی هایم را دارد.

و تقدیم به برادرم **علیرضا** که با از خود گذشتگی اش مرا در
نگارش این پایان نامه یاری رساند.

قدردانی و سپاس

طی ماه هایی که صرف تهیه و تکمیل این پایان نامه شد لطف بسیاری از دوستان شامل حال بنده بود. دوستان یهودی من در انجمن کلیمیان شیراز از این جمله اند. آقای سید مجتبی میردهقان کارشناس امور اقلیت های دینی در اداره ی کل ارشاد اسلامی استان فارس نیز از این جمله اند. از مسئولان کتابخانه ی آستان مقدس حضرت شاهچراغ نیز کمال تشکر و قدردانی را دارم که اجازه ی استفاده از منابع گران بهای آن کتابخانه را به بنده دادند. تشکر و قدردانی ویژه من از دوست عزیزم آقای حمید رضایی، مسئول کتابخانه ی بنیاد ایران شناسی شعبه ی بوشهر است که با کمال خوشرویی و محبت مرا برای همیشه ممنون لطف بی دریغ خود نگاه خواهند داشت. همچنین از همسر مهربانم خانم زهره شریفی که به من در دستیابی به منابع لاتین یاری رساندند نهایت تشکر و سپاس را دارم. در پایان ادای احترام ویژه ام به اساتید دانشمند آقایان دکتر محمدرضا رحمتی و دکتر علی اکبر تشکری بافقی است که زحمت راهنمایی و مشاوره ی این پایان نامه را قبول فرمودند. این پایان نامه به پایان نمی رسد اگر سخت گیری های برادرانه ی استاد هاشم زاده نبود. در آخر از راهنمایی های دلسوزانه ی آقای دکتر عباس هاشم زاده بی اندازه ممنون و سپاسگذارم.

غلامرضا خواجه

زمستان ۱۳۹۱، بوشهر

چکیده

این تحقیق در پی مطالعه ی نقش یهودیان در اقتصاد عصر قاجار است. اوضاع نابه سامان اجتماعی و اقتصادی یهودیان ایران در دوران قاجار و رویکرد به نسبت سختگیرانه ای که اکثریت جامعه ی مسلمان ایران در قبال اقلیت های دینی ساکن این سرزمین داشتند، گذران زندگی را برای ایشان به شدت سخت کرده بود. این در صورتی بود که یهودیان از قدیمی ترین ساکنان ایران و از جمله اقلیت های دینی بودند که از دیرباز در این سرزمین روزگار می گذرانده اند.

بر همین اساس در این پژوهش سعی بر این بود تا با استفاده از مطالعات کتابخانه ای و بررسی اسناد و گزارش های مرتبط با یهودیان، حیات اقتصادی این اقلیت در ایران عصر قاجار مورد بررسی قرار گیرد. اوضاع اقتصادی ایران عصر قاجار و نیز بررسی زندگی اجتماعی یهودیان آن عصر، از پیش زمینه های تحقیق در حوزه ی مورد بحث به شمار می رفت. مطالعه ی اقتصادی دوران قاجار (یا مطالعه ی اقتصاد های زراعی، صنعتی و تجاری آن عصر) و همچنین بررسی پیشینه ی حضور و حیات اجتماعی یهودیان نیز، برای رسیدن به چنین مقصودی صورت پذیرفته است.

نتایج تحقیق نشان می دهد که حیات اقتصادی این اقلیت و نقشی که ایشان در اقتصاد عصر قاجار بازی می کردند به شدت تحت تاثیر اوضاع اجتماعی حاکم در این عصر بود. فشارهای اجتماعی موجود موجب می شد تا یهودیان به سمت فعالیت ها و اشتغال های پست و کم اهمیت کشانده شوند. اغلب این فعالیت ها به این علت که کارهای خدماتی بودند نقش چندانی در اقتصاد آن عصر نداشت، گرچه بودند یهودیانی که توانستند در عرصه ی تجارت به جایگاه نسبتاً ارزنده ای دست یابند. روابط دیرینه ی یهودیان ایران با یهودیان بصره که یکی از بزرگترین بنادر تجاری خلیج فارس بود و نیز یهودیان هند و بمبئی کمک شایانی به بهبود اوضاع یهود ایران خصوصاً یهودیان بوشهر و شیراز کرد. گرچه نباید حضور خارجیان را در ایجاد این روابط از نظر دور داشت. گسترش تجارت شراب نیز موجب ایجاد یک درآمد دائمی برای یهودیان بود. منع دینی اسلام

موجب شد تا بازار تجارت شراب خلیج فارس در انحصار یهودیان باشد. حضور خارجیان نیز عامل دیگری در بهبود شرایط برخی از تجار یهود بود. این تجار با استفاده از حضور خارجیان در مراکز تجاری ایران توانستند فعالیت های اقتصادی و بازرگانی خود را گسترش دهند.

کلمات کلیدی:

یهودیان ایران، قاجار، اقتصاد، تجارت

فهرست

۱	فصل اول: مقدمه
۲	۱-۱ بیان مسئله
۳	۲-۱ اهداف و کاربرد
۳	۳-۱ سابقه تحقیق
۵	۴-۱ سوالات پژوهشی
۵	۵-۱ روش تحقیق
۶	۶-۱ شرح فصول
۸	فصل دوم: ایران در عصر قاجار
۹	۱-۲ مقدمه
۹	۲-۲ ساختار تاریخی
۱۶	۳-۲ ساختار سیاسی
۲۴	۴-۲ ساختار اجتماعی
۲۷	۵-۲ ساختار اقتصادی
۳۱	۶-۲ جمع بندی
۳۲	فصل سوم: اقتصاد قاجار
۳۳	۱-۳ مقدمه
۴۱	۲-۳ زراعت، کشاورزی و اقتصاد زراعی
۴۳	۱-۲-۳ غلات
۴۴	۲-۲-۳ ابریشم
۴۶	۳-۲-۳ پنبه
۴۷	۴-۲-۳ برنج
۴۷	۵-۲-۳ تنباکو

۴۸	۶-۲-۳ تریاک
۴۹	۳-۳ صنعت و صنایع دستی.....
۴۹	۱-۳-۳ فرش
۵۰	۲-۳-۳ دیگر صنایع دستی
۵۱	۳-۳-۳ صنایع جدید
۵۲	۴-۳ تجارت و بازرگانی.....
۵۳	۱-۴-۳ تجارت خارجه
۵۷	۵-۳ جمع بندی.....
۵۹	فصل چهارم: حیات اجتماعی یهودیان ایران.....
۶۰	۱-۴ مقدمه.....
۶۰	۲-۴ سیر تاریخی حضور یهود در ایران.....
۶۱	۱-۲-۴ پیش از اسلام
۶۶	۲-۲-۴ از ورود اسلام تا قاجار
۷۴	۳-۴ جمع بندی.....
۷۵	فصل پنجم: یهودیان در دوره ی قاجار.....
۷۶	۱-۵ مقدمه.....
۷۸	۲-۵ جمعیت و مراکز عمده ی حضور یهودیان.....
۷۸	۱-۲-۵ کل جمعیت ایران
۷۹	۲-۲-۵ جمعیت یهودیان
۸۰	۳-۵ مراکز و مناطق عمده ی حضور.....
۸۰	۱-۳-۵ همدان
۸۱	۲-۳-۵ شیراز
۸۲	۳-۳-۵ تهران

۸۲	.....۴-۳-۵ اصفهان
۸۳	.....۵-۳-۵ بوشهر
۸۴	.....۴-۵ آزادی های دینی
۸۸	.....۵-۵ جایگاه اجتماعی
۹۰	.....۶-۵ جمع بندی
۹۲	.....فصل ششم: نقش یهودیان در اقتصاد عصر قاجار
۹۳	.....۱-۶ مقدمه
۹۳	.....۲-۶ حیات اقتصادی یهودیان
۹۹	.....۳-۶ فعالیت و اشتغال
۱۰۰	.....۱-۳-۶ صرافی و بانکداری
۱۰۴	.....۲-۳-۶ تجارت
۱۰۷	.....۳-۳-۶ فروشندگی و دوره گردی
۱۰۸	.....۴-۳-۶ تولید و فروش شراب
۱۱۲	.....۵-۳-۶ کشاورزی
۱۱۳	.....۶-۳-۶ پزشکی
۱۱۴	.....۷-۳-۶ نوازندگی و مطربی
۱۱۵	.....۴-۶ جمع بندی
۱۲۰	.....فصل هفتم: یهودیان شیراز
۱۲۱	.....۱-۷ مقدمه
۱۲۱	.....۲-۷ شیراز
۱۲۳	.....۳-۷ حیات اجتماعی و اقتصادی یهودیان شیراز
۱۳۱	.....۴-۷ جمع بندی
۱۳۳	.....نتیجه گیری

۱۳۸.....	پی نوشت.....
۱۴۵.....	عکس ها و نقشه ها.....
۱۴۶.....	نقشه قدیمی شیراز (حسینی فسایی، ۱۳۶۷).....
۱۵۷.....	منابع و مأخذ.....
۱۶۵.....	منابع انگلیسی.....

فصل اول: مقدمه

۱-۱ بیان مسئله

تغییر مسیرهای تجاری و همچنین تغییر طرف های تجاری ایران از نیمه ی دوم قرن نوزده، به خصوص در عهد ناصری، موجب تحول مناسبات اقتصادی ایران در آن عصر شد. عواملی چند از جمله اهمیت فراوان هند به عنوان منطقه ای استراتژیک برای دولت های برجسته اروپایی، به گسترش روابط این کشورها با ایران انجامید. در نتیجه، روابط اقتصادی ایران در عصر قاجار نسبت به گذشته، با توجه به تماس فزاینده با دیگر کشورها، گسترش یافت. در این میان اقلیت یهود خصوصا در مراکز بازرگانی و تجاری آن عصر توانست با استفاده از فرصت پیش آمده و توسعه ی روابط تجاری ایران تا حدودی وضعیت اقتصادی خود را نسبت به دوره های پیشین بهبود ببخشد. به دلیل کمبود منابع، بررسی دقیق و مستند زندگی کلیمیان در ایران و تاثیر آنها بر اقتصاد و تجارت، قبل از دوران صفویه (۱۵۰۲ تا ۱۷۳۷) امکان پذیر نیست. در عصر صفویه، یهودیان از فعالیت در بسیاری از فعالیت های اقتصادی باز داشته شده و در حاشیه فعالیت های جاری قرار می گرفتند. اما در عصر قاجار از شدت این موضوع تا حدودی کاسته شد. هرچند تاثیر آن محدودیت ها تا اواخر قرن نوزده بر جای مانده بود. همه ی مطالب نوشته شده در سده های گذشته، تصویر غم انگیزی از وضع یهودیان ایران در عصر قاجار به دست می دهد. فعالیت های یهودیان در عرصه های مختلف اقتصادی در جامعه ی به شدت سنتی قاجار همواره با مشکلاتی همراه بود. همانگونه که شرایط جهانی می طلبید اقتصاد ایران در این زمان بر پایه اقتصاد تجاری می چرخید. صدور مواد خام اولیه به کشورهای تازه صنعتی شده ی غربی برای تامین واردات، فعالیت عمده ی اقتصادی ایران به شمار می رفت. در این بین و با کمک بازرگانان و کمپانی های غربی، اقلیت های دینی نیز پا به عرصه ی تجاری گسترده تر گذاشتند. به این شکل و از رهگذر روابط با جوامع یهودی اروپا، هند و عراق، وضعیت یهودیان ایران نیز تا حدی بهبود یافت. با توجه به گزارش مک لین، با در نظر گرفتن کل جمعیت ایران، یهودی ها، نقش مهمی در تجارت کل کشور نداشته اند. اما بنا بر همین گزارش، تجار یهودی شهرهای کرمانشاه، همدان، بوشهر و خرمشهر از وضعیت اقتصادی مناسبی برخوردار بوده اند. به طور کل باید گفت یهودیان ساکن شهرهایی که

نقش تجاری گسترده ای داشتند و بیشتر تحت نفوذ قدرت کشورهای خارجی بودند تا حکومت مرکزی از اوضاع به مراتب بهتری نسبت به دیگر همکیشان خود برخوردار بودند. نحوه ی برخورد مسلمانان با یهودیان، که به شکل ادامه دار از عهد صفوی در جریان بود و کمابیش به صورت عادت، مورد قبول قرار گرفته بود تا حدودی آزادی انتخاب شغل و پیشه را از یهودیان سلب می کرد. با وجود چنین فضای سختگیرانه ای، نقش و تاثیری که یهودیان می توانستند در اقتصاد عصر قاجار بازی کنند به شدت پایین بود. چگونگی این تاثیر گذاری، مساله اصلی این تحقیق به شمار می رود.

۱-۲ اهداف و کاربرد

بر اساس مطالب یاد شده، پژوهش حاضر می کوشد تا ضمن مطالعه در حیات اقتصادی ایران عصر قاجار تا استقرار نظام پارلمانی، شرایط اقتصادی اقلیت یهودی را مورد توجه قرار دهد. همچنین در این راستا قصد بر آن است تا در سایه ی حیات اجتماعی اقلیت های دینی در این عهد، نحوه ی تلقی عمومی، نگرش ساختار سیاسی به آنان و همچنین نحوه ی معیشت اقلیت یهودی مورد بررسی و توجه قرار گیرد. با توجه به چنین رویکردهایی، از نتایج این پژوهش می توان در حوزه ی مطالعات مردم شناسی، حیات اقتصادی ایران و نیز تحقیقات مربوط به تاریخ اجتماعی اقلیت ها خاصه در زمینه ی یهودیان، بهره برد.

۱-۳ سابقه تحقیق

در مورد نقش اقتصادی یهودیان ایران در عصر قاجار تا کنون پژوهش کاملی صورت نپذیرفته است، هر چند اقتصاد قاجار به تناوب در کتاب ها و مقالات متعدد مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته و همچنین اوضاع یهودیان ایران، در کتاب هایی مثل «تاریخ یهود ایران» در سه جلد اثر حبیب لوی و کتاب «ایرانیان یهودی» از علی اصغر مصطفوی مورد بحث قرار گرفته است.

دیوید اورشلیمی در کتابی با عنوان «یهودیان ایران در قرن نوزده» و نیز دیوید لیتمن در مقاله ای تحت عنوان «یهودیان زیر سلطه مسلمین» هم به بررسی اوضاع و احوال یهود ایران پرداخته اند و یوسف شریفی در کتابی تحت عنوان «درد اهل ذمه» حیات اجتماعی یهودیان ایران را خصوصا در دوران صفوی مورد بررسی قرار داده است. اقتصاد عصر قاجار، در «تاریخ اقتصادی ایران (عصر قاجار ۱۳۳۲-۱۲۱۵ هـ)» اثر چارلز عیسوی، «اقتصاد در ایران قرن نوزده» احمد سیف، مقاله کدی زیر عنوان «تاریخ اقتصادی ایران (۱۹۱۴-۱۸۰۰) و تاثیر سیاسی آن: یک مرور کلی» و نیز کتاب «اقتصاد ایران»، اثر جولیان باری یر، به صورت جامع مطالعه و بررسی شده است. در میان نویسندگان ایرانی، جمال زاده در «گنج شایگان» یا اوضاع اقتصادی ایران، و نفیسی در «تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران در قرون معاصر» به این موضوع پرداخته اند. جان فوران نیز در «مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰م مطابق با ۸۷۹ شمسی تا انقلاب» فصلی از کتابش را به «روابط اقتصادی و سیاست خارجی» ایران، از (۱۸۰۰ تا ۱۹۱۴) اختصاص داده است. کاتوزیان هم در «اقتصاد سیاسی ایران (از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی)» به بحث در باب اقتصاد سیاسی عصر قاجار پرداخته است.

در ذکر از منابع مربوط به حضور اقلیت های دینی در جامعه ی اسلامی ایران در عصر قاجار و نیز جایگاه آنان در میان مردم، علاوه بر منابعی که ذکر شد باید از گزارش ها و نوشته های سفرنامه نویسان خارجی و گزارشات یهودیانی که برای بررسی اوضاع یهودیان ایران به مناطق یهودی نشین سفر می کرده اند نیز نام برد. گزارش های این یهودیان اغلب در مراکز اسناد و کتابخانه های دانشگاه ها و بنگاه های خارجی نگهداری می شود و دسترسی به آنها چندان آسان نیست. علاوه بر این می توان به مطالبی که سفرنامه نویسان غربی در باب حیات اقلیت یهود در ایران آن عصر نگاشته اند نیز رجوع کرد. سفرنامه نویسان غربی و اروپائیان مقیم ایران در دوره ی قاجار مثل پولاک در سفرنامه اش «ایران و ایرانیان» و یا همچنین جکسن در سفرنامه اش با عنوان «ایران در گذشته و حال» به بررسی وضعیت اقلیت های دینی در ایران پرداخته و قسمتی از گزارش خود را به بیان وضع آنها اختصاص داده اند. با توجه به این تحقیقات می توان گفت که

تحقیق پیش رو از جمله اولین تحقیقاتی است که به بررسی حیات اقتصادی یهودیان (به قدر وسع خود) پرداخته است. مطالعه ی زندگی اقتصادی یهودیان بیشتر بر نقل سرگذشت ها و گزارش هایی استوار بوده که اغلب متوجه تاریخ حیات اجتماعی این قوم و روایت گر اوضاع زندگی ایشان در ایران بوده است. در این تحقیق اما سعی بر این بود تا با مطالعه و بررسی پیشه ها و اشتغال هایی که به دست یهود انجام می پذیرفته است حیات اقتصادی یهودیان ایران را مورد کنکاش قرار دهیم.

۴-۱ سوالات پژوهشی

جایگاه یهودیان در اقتصاد دوره ی قاجار چگونه بوده است؟
آیا حمایت کشور های اروپایی از یهودیان، بر نقش اقتصادی آنان در تجارت ایران عصر قاجار تاثیر گذار بوده است؟
رابطه ی اقلیت یهود با اکثریت مسلمان جامعه ی ایران چگونه بوده است؟
جایگاه بازرگانی شهرهای ایران، چه تاثیری بر تعامل مسلمانان آن شهرها با یهودیان داشته است؟

۵-۱ روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی و بر اساس جمع آوری اطلاعات به صورت کتابخانه ای است. در این تحقیق پس از شناسایی منابع و مآخذ، مرحله ی جمع آوری اطلاعات و فیش برداری صورت می پذیرد. سپس کار تصفیه اطلاعات جمع آوری شده به انجام می رسد. پس از این مرحله، اطلاعات تصفیه شده مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و ارزیابی می شوند. در آخر نیز ارائه طرح نهایی و نگارش پژوهش انجام خواهد یافت.

۱-۶ شرح فصول

این پایان نامه مشتمل بر هفت فصل است که پس از اتمام این فصول و بیان نتیجه ی تحقیق، دو بخش را به پی نوشت و عکس ها اختصاص داده ایم. فصل اول، مقدمه ای است در باب موضوعی که به آن پرداخته ایم. سعی شده است تا مسئله، اهداف و کاربردهای تحقیق، فرضیات و سؤال های پژوهشی و روش تحقیق را در این فصل توضیح دهیم. همچنین در این پایان نامه کوشش بر این بود تا با بررسی ساختار های مختلف حکومت قاجار اعم از ساختار تاریخی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی به شناختی از عصر قاجار و ظرف زمانی آن دوران دست یابیم. این موضوع را در فصل دوم پایان نامه مورد توجه قرار داده ایم.

در فصل سوم که بخش عمده ی پایان نامه را به خود اختصاص داده است به بررسی اوضاع اقتصادی ایران در عصر قاجار پرداخته ایم و کوشش کرده ایم تا با مطالعه ی اوضاع اقتصادی ایران، میدانی که برای فعالیت های اقتصادی و بیشتر تجاری یهودیان مهیا بوده است را بشناسانیم. این فصل مشتمل بر جوانب مختلف اقتصاد در عصر قاجار است و به شکل ویژه ای به بررسی تجارت آن دوران که نقشی حیاتی در زندگی اقتصادی یهودیان داشته است می پردازد.

فصل چهارم این پایان نامه اختصاص به حیات اجتماعی یهودیان ایران دارد. در این فصل با بیان تاریخچه ای کلی از تاریخ حضور یهودیان در ایران و جایگاه اجتماعی ایشان از پیش از اسلام تا هنگام قدرت گیری قاجاریان، به بررسی زندگی و شرایط و جایگاه اجتماعی این اقلیت در ایران پرداخته ایم. در این فصل اشاراتی نیز به برخورد نو و جدیدی که با یهودیان در عصر صفوی می شود، داشته ایم.

در فصل پنجم به طور اخص به زندگی یهودیان ایران در عصر قاجار پرداخته ایم. جمعیت، مراکز عمده ی حضور و آزادی های اجتماعی و دینی شان را بیان داشته تا شاید محیطی که در آن برای فعالیت های اقتصادی مهیا می گشته اند، تصویر ببخشیم.

نقش اقتصادی یهودیان در ایران عصر قاجار عنوان فصل ششم این پایان نامه است. در این فصل تلاش بر شناسایی فعالیت هایی بوده است که یهودیان کمابیش در آن حضور داشته و بعضا

نقش اصلی را ایفا می کرده اند. این فعالیت ها یا عمدتاً در یادداشت ها و گزارش های معاصر آن دوران ثبت گشته یا فعالیت هایی بوده اند که یهودیان به شکل موروثی و نسل اندر نسل به آن ها اشتغال داشته اند. در کنار این، سعی بر آن بوده تا با کنار هم قرار دادن میزان و نحوه ی اشتغال یهودیان به یک فعالیت و اوضاع کلی آن فعالیت در اقتصاد عصر قاجار نقش یهودیان را حداقل در آن فعالیت خاص بسنجیم.

فصل هفتم را نیز به مطالعه ی اوضاع یهودیان شیراز پرداخته ایم. این فصل در حقیقت مطالعه ی موردی جامعه ی یهودیان شهر شیراز است که همواره یکی از مشهورترین شهرهای یهودی نشین ایران به شمار می آمده است. در این فصل بیشتر به شناخت اوضاع اجتماعی و اشتغال یهودیان بر پایه گزارش های سفرنامه نویسان و گزارش نویسان خارجی تکیه داشته ایم.

فصل دوم : ایران در عصر قاجار

۲-۱ مقدمه

دوران قاجار، دوران نوینی از تاریخ ایران بود. دورانی که نظم نوین جهانی راهش را به درون مرزهای کشور باز کرد و بسیاری از عادات و ساختارهای کهنه را به هم ریخت. ایران عصر قاجار ناتوان در برابر ابر قدرت های اروپایی به بسیاری خواست های آنها تن داد و ناچار، و در نهایت تسلیم در برابر برتری شان؛ تن به اصلاحات داد.

اصلاحات از اوایل پادشاهی فتحعلی شاه آغاز شد با این وجود کشور هرگز از خواب سنگینی که رفته بود بر نخواست. چرا که قوه ی حاکم لاجرم می بایست در راه اصلاح قدری از قدرت خود را واگذاز می کرد که نکرد. اقدامات امیرکبیر و سپهسالار تلنگری نبود که توانایی بیدار کردن شاهنشاهی خفته و پیر ایران را داشته باشد، اما حداقل توان شناخت عقب ماندگی ها را داشت. از این دوران است که جریان روشن فکری ایران رخ می نماید و اولین انقلاب مردمی منطقه را رقم می زند. روزنامه و روزنامه نگاری و تشکل ها آغاز بکار می کند و توده توانایی خود را در مقابله با استثمار، استعمار و استبداد، کشف.

عصر قاجار، عصر نوینی از تاریخ ایران است. عصری سرشار از حوادث و اتفاقاتی که مسیر بسیاری از تصمیمات آینده را تغییر داد.

۲-۲ ساختار تاریخی

بنا بر روایت مشهور قاجاریان خود را از نسل قاجارنویان پسر سرتوق نویان مغول می دانستند که در دربار ارغون به خدمت مشغول بود و سمت اتابکی داشته است. نوشته ای دیگر وی را پسر سرتوق نویان بن نویان بن جلایر بن پزون تکین مغول نوشته است که با هلاکو خان از مغولستان بیرون آمده و اوست که ریاست طوایف قاجار را به سرتوق می سپارد (نفیسی، ۱۳۸۳: ۳۴). این روایت ها همچنین ادعا می کردند که قاجارنویان جد تیمور نیز بوده است و با این نسب بر خون جنگاور خویش می بالیدند. همچنین بنا بر روایتی دیگر، ایشان تاریخ حضور خود در ایران

را قرن ۱۱ میلادی/۵هجری و همزمان با دیگر قبایل اوغوز می دانند. گرچه قاجاریان خود را بخشی از اتحادیه ترک های اوغوز می دانستند اما نام آنها در هیچ یک از فهرست های معاصر اوغوز ها مثل فهرست های محمود کاشغری و رشیدالدین، وجود ندارد. احتمالاً قاجارها بخشی از یک ایل بزرگتر بوده که بعدها از آن جدا گشته اند(همبلی، ۱۳۸۸: ۱۳۹).

به اعتقاد نفیسی، قاجاریان نه مغول که از طوایف ترک بوده آن هم نه ترکان غربی همانند سلجوقیان بلکه از ترکان شرقی دریای خزر که معروف ترین آنها خزرها، بلغارها و قبچاق ها بوده اند. وی قاجارها را همانند طوایفی مثل بیات و افشار و بایندر و سالووند از طوایف جزء آنها بر می شمرد که صفویه آنان را به مازندران و گرگان رانده یا تبعید کرده اند(نفیسی، ۱۳۷۳، ج ۱: ۳۵).

قاجاریان در زمان سلطه ی آق قویونلو ها، به مذهب شیعه ی دوازده امامی تشریف یافته و از مریدان شیوخ اردبیل و اجداد شاهان صفوی شده اند(همبلی، همان: ۱۴۱). آغاز شناخت قاجاران به عنوان ایلی سرشناس و قدرتمند به دوران نبردهای شاه اسماعیل صفوی و حتی کمی قبل از آن در هنگام مبارزات پدر وی برای به دست آوردن قدرت سیاسی علاوه بر قدرت مذهبی به ارث رسیده اش از شیخ صفی الدین اردبیلی، جد اعلای صفویان باز می گردد. در این هنگام، قاجاران یکی از چندین ایلی بودند که در ماشین نظامی ایلیاتی صفویه و به نفع نوادگان شیخ، به خدمت مشغول شدند.

با ظهور صفویان در صحنه ی قدرت سیاسی ایران، قاجاریان نیز به مرور حضور آشکارتری می یابند. ایشان در هنگام قدرت گیری شاه اسماعیل و در لشکرکشی هفت هزار نفره ی وی به ارزنجان و شیروان در ۹۰۶/م ۱۵۰۰ ق حضور داشته و پس از آن از سرشناس ترین عناصر اتحادیه ی قزل باش شده اند(همان: ۱۴۱). قاجارها یکی از ایلات اصلی اتحادیه قزلباش صفوی و از همراهان آنها در رسیدن به قدرت بودند. به نظر می رسد تا مدت ها و تا هنگام پادشاهی شاه عباس کبیر همچنان دارای اهمیت و قدرت بودند و احتمالاً توانسته باشند قدرت خود را افزایش دهند. به گفته ی آریمی «در نخستین دوره حکومت صفویان با عدم شرکت در رقابت های نظامی - سیاسی توانستند به حیات و قدرت ایلیاتی خود دوام بخشند.»(ادریسی آریمی، ۱۳۷۹: چکیده) اما این گوشه

نشینی چندان دوامی نباید یافته باشد چرا که با آغاز حکومت شاه عباس و شاید به دلیل بدگمانی او به قدرت فزاینده شان و یا برای تقویت مرزهای شرقی در برابر طوایف ازبک و ترکمن به گرگان، استرآباد و شمال خراسان کوچانده شدند(همبلی، همان: ۱۴۲). اغلب طوایف قاجار کم کم از دایره تاریخ خارج شدند به نظر می رسد آنها به گروه های بزرگتر عشایری پیوسته و در آنها جذب شده اند البته به غیر از طوایف قاجار ساکن در استرآباد و گرگان که به دو دسته اشاقه باش و یوخاری باش تقسیم می شدند و هر یک مشتمل بر طوایف متحد متفاوتی بودند. خاندان قاجار حاکم بر ایران که بیش از یک قرن بر ایران حکم راند از طایفه قویونلو و از قاجارهای اشاقه باش است. دشمنی و دودستگی خصیصه اصلی این دو گروه قاجاری تا قبل از ظهور آغامحمد خان در صحنه ی سیاسی ایران بود.

از زمان نادر و کمی پیش از آن که میان محمد حسین خان دولو از طایفه یوخاری باش و فتحعلی خان قویونلو جد آغامحمد خان از اشاقه باش ها، بر سر حکومت استرآباد جنگ و درگیری بود تا زمان آغا محمد خان، این طایفه گرچه در تمام صحنه های سیاسی حضور پررنگ داشت نتوانست به گسترش و بسط قدرت خود بپردازد.

فتحعلی خان از اولین قاجارها بود که برای رسیدن به قدرت در ایران تلاش کرد. او بعدها به خدمت شاه طهماسب صفوی درآمد و از او لقب اعتماد الدوله گرفت و سپس وکیل الدوله او شد. در هنگام حمله به ملک محمود سیستانی و در پی رقابت با طهماسب قلی خان (نادر) به قتل رسید که بسیاری این قتل را مرتبط با دسیسه های محمدحسین خان دولو می دانند(همان: ۱۴۳-۱۴۴). هرچند بیشتر به نظر می رسد این قتل نتیجه رقابت های ایلات اردوگاه شاه طهماسب باشد که به برتری افشارها بر قاجارها انجامید(ادریسی آریمی، همان: ۲) با قتل فتحعلی خان، محمد حسین خان دولو ریاست ایل قاجار را بر عهده گرفت. پس از چندی و با مرگ محمد حسین خان دولو، محمد حسن خان پسر فتحعلی خان و پدر آغامحمد خان قدرت را در دست گرفت. وی از اولین قاجاریانی است که در پی کسب پادشاهی کل ایران بود. او با استفاده از فرصت به دست آمده بعد از مرگ نادر، توانست مناطق بسیاری از ایران را زیر سلطه ی خود درآورد و حتی تا پیش از